

“ERZURUM’DA ERMENİ MEZALİMİNE ŞAHİT RUS YARBAYI TWERDO KHLEBOF’UN HATIRALARI”*

ERDAL AYDOĞAN

ŞABAN ORTAK

Atatürk Üniversitesi,
Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü

Mukaddime

Erzincan, Erzurum kasabalarında ve Erzincan-Erzurum yolu tarafeyninde sakin ahali-i İslamiyenin dıñar oldukları zulüm ve itisafatının derece-i vüs’atını bütün çıplaklığıyla bu vesika tespit ve takrir ediyor.

Kaymakam Twerdo Khlebof’un el yazısıyla yazılan iş bu vesikanın Rusça aslı mahfuzdur.

Eskiden beri Avrupa’ca ve Rusya efkar-ı umumiyesince malum olan Türk-Ermeni husumeti bu harb-i umumi’deki tezahüratı mertebesinde hiçbir zaman tasavvur edilememiştir.

Ermenilerin Türkleri görmek istemedikleri eskiden beri malum. Ermeniler kendilerini daim mazlum, mahkur mertebesinde göstermişler, medeniyetteki terakkileri ve dinleri dolayısıyla pek ağır işkencelere dıñar olur bir millet şeklinde

* Bu hatırat Yarbay Twardo Khlebof’un Erzurum ikinci kale Topçu Alayı Harp Ceridesi’de yazmış olduğu Tarihçe’ye ek olarak kaleme alınmıştır. Tarihçe daha önce Rusça aslından Osmanlıca ve Fransızca’ya çevrilmiş; zaman zaman değişik yazarlar tarafından latin harfleriyle yayınlanmıştır. Mesela Kazım Karabekir, **Birinci Cihan Harbini Nasıl İdare Ettik, Erzincan ve Erzurum’un Kurtuluşu**, c. III, İstanbul. 1995, sh. 222-253.; Azmi Süslü, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptıkları Mezalim**, Ankara. 1987, sh. 58-83.

Tarihçe’ye ek olarak yazılmış olan bu hatıratın Osmanlıca aslı, **Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kütüphanesi**’nde olup, lâtın harfleriyle ilk kez yayınlanmaktadır. Hatıratın ki, tarihler rumî esaslara göre yazıldığından buna 13 gün ilave edilecektir. Ayrıca hatıratın sonunda Rus Yüzbaşı İvan Gokilaviç Pilyat’ın 17 Nisan 1918’de III. Ordu Komutanı Vehip Paşa’ya yazdığı bir mektupta yer almaktadır.

42 ERZURUM'DA ERMENİ MEZALİMİNE ŞAHİT RUS YARBAYI TWERDO KHLEBOF'UN HATIRALARI

görünmekte daima muvaffak olmuşlardır.

Ermenilerle bir dereceye kadar teması fazlaca olan Ruslar, Ermeni medeniyeti ve liyakati hakkında bir parça başka türlü fikir hasil etmişlerdir. Bunları oldukça hasis, şaşkıncı, aç gözlü ve ancak başkasının sırtından geçinebilir bir millet olarak tanımışlardır. Rus köylüsü Ermenilere başka türlü hüküm veriyordu.

Rus neferlerinden bir çok defalar şu sözleri işittim. “Ermeniler iyi bir millet (...!), Türkler bunları becerdiler, fakat iyi kesemediler, bir tane kalmayınca kadar kesmelidir” Rus Kıtaatı arasındaki Ermeni efrad her hususta daima en aşağı addolunmuştur. Ermeniler daima perakende hizmeti ve cepheye gitmemeyi tercih etmişlerdir. Ermenilerden bir çok firariler ve kendi kendini yaralamalar, muharebe bidayetinden beri bunlar hakkında bu fikri tesbit etmişler. Fakat Türklerin Erzurum’u istirdatlarına kadar geçen iki ay zarfında Ermenilerden bizzat gördüğüm ve işittiğim ahval bunlar hakkındaki her türlü fena faraziye ve tasavvurun fevkindedir.

1916’da Erzurum’un Rus Kıtaatı tarafından işgalinde gerek şehre ve gerek civarına hiçbir Ermeni yaklaştırılmamıştır. I. Kolordu Komutanı General Kalitin, Erzurum ve Havalisi Kumandanlığı’nda kaldıkça aralarında Ermeni efradı bulunan kıtaat bu havaliye sevk edilemedi idi. İhtilalden sonra her türlü tedabir lağvedilmiş bulununca Ermeniler, Erzurum ve havalisine saldırdılar. Bu hücumla beraber gerek şehirde ve gerek civar köylerde evler yağma edilmek, sahipleri kâffeten katlolunmak gibi cinayetler başladı. Rusların mevcudiyeti Ermenilerin bu cinayetlerini alenen yapmalarına mani oluyordu. Katl ve yağma, eşkıya vari gizlice icra edilmekte idi.

1917 senesi bilhassa neferattan mürekkep Erzurum İhtilal İcra Komitesi ahaliden silah toplamak maksadıyla her tarafı aramaya başladı. Taharriyat muntazam surette cereyan etmediğinden biraz sonra yağmagerliğe münker oldu. Neferat tarafından pek vasfı surette yağmagerlik devam etti. Yağmacılıkta en ileri gidenler, muharebede korkak olan Ermeni neferleri olmuştur.

Bir gün at üstünde şehir sokaklarından birinden geçerken bir çok Rus neferi kümesi başlarında bir Ermeni neferi olduğu halde yetmiş yaşında iki Türk’ü bir yere sevk ediyorlardı. Ermeni neferinin elinde tel örgüsünden bir kırbaç bulunup hiddetinden benzi atmıştı, yollar gayet çamurlu idi.

Ermeni neferleri bu biçare ihtiyar Türkleri çamurların içinde sokağın bir tarafından öbür tarafına sürüklüyorlardı. Neferleri kandırmak için çok çalıştım. Bu ihtiyarlara insan gibi muamele etmelerini söyledim. Kalabalığın başında bulunan Ermeni nefer elindeki tel örgüsü kırbaçla üzerime yürüyerek (Siz bunları müdafaa ediyorsunuz. Öyle mi? Onlar bizi kesiyor siz bunlara yardımcı çıkıyorsunuz. Değil mi?) diye bağırıyordu. Toplanmış olan diğer Ermeniler de bunun tarafını iltizam ettiler. O zaman da Rus neferleri o derece şımarmış idiler ki her yerde zabitleri döğmekte ve hatta öldürmekte idiler. Mevkim fenalaşmıştı. Zabit kumandasında mutî bir devriye kolu zuhur edince ahval değişti. Ermeniler hemen ortadan kayboldu. Rus

neferleri de ihtiyarları hakaretsiz sevk etmeye başladılar. Rus Kıtaatı'nın cepheden kendi kendine dağıldıkları tarihte cephede kalan veyahut buralara şitab eden Ermenilerin geriden diğer milletlere mensup kıtaat gelinceye kadar Türk köylülerine pek çok vahşetler yapmak tehlikesi zuhur etmişti. Ermenilerin ileri gelenleri böyle bir hal zuhur etmeyeceğini pek kuvvetle temin ediyordu.

Türk-Ermeni arasında vifak-ı tam usulüne çalışıp muvaffak olacaklarını ve bu bapta her türlü teşebbüsatta bulduklarını dermeyer ediyorlardı. Geceleri bu sükun ve sükutun tesis edilebileceği tasavvur olunabiliyordu.

Hakikaten bidayette bu teminata inanacak ahval nümayan oluyordu. Meselâ, Rus neferleri tarafından kışla haline ifrağ olunan camiler tahliye ve tathir ediliyor ve bir daha ikametgâha tahsis edilmiyordu. Türk ve Ermenilerden mürekkep şehir milisleri teşkil olunuyor, katl ve yağma edenlerin muhakemesi için divan-ı harbler teessüs etmesini Ermeniler yüksek sesle talep ediyorlardı.

Bunların hepsi hile ve tuzak olduğu bilahare anlaşılmıştı. Milis teşkilâtına giren Türkler pek çabuk bundan vazgeçtiler. Çünkü milis teşkilâtına giren Türklerin pek çoğu gece devriyelerinden avdet etmeme ve ne olduklarına dair malûmat alınamamağa başladı. Şehir haricine çalıştırmağa götürülen Türkler de avdet etmiyorlardı. En nihayet teşekkül edebilen divan-ı harb kendisini idama mahkum edeceklerinden korkarak hiç kimseyi cezalandıramıyordu. Münferid yağma katilleri çoğalmağa başladı. Kânun-u Sani ile Şubat arasında yağmacılar tarafından Erzurum'un maruf simalarından Hacı Bekir Efendi bir gece kendi hanesinde katledildi. (Odişelidze) üç gün zarfında katilin meydana çıkarılmasını kıtaat kumandanlarına emretti. Başkumandan Ermeni Kıtaatı kumandanlara efradın itaatsizliği son dereceyi bulduğunu söyleyerek pek ağır tahkiratta bulundu. Eşkiyaca zulüm ve taaddi ve yollarda çalıştırmak bahanesiyle kıra götürülen Türklerin hemen yarı yarıya avdet etmemesi hususunu Ermenilere izah ederek eğer taht-ı işgale alınan arazide Ermeniler hakim olmak istiyorlarsa kendileri mazbut ahlak sahibi olduklarını göstermeleri icap edeceğini ve yaptıkları cinayetlerle kendi milletlerinin namını telvis etmekte oldukların Ermenilerin münevver kısmına pek acı lisanla ihtar etti. Ve hatta henüz harb-i umumi neticelenmeyip umum sulh kongresi bu havalinin Ermenilere verilmesini kabul ve tastik etmemiş olduğu zaman da Ermenilerin bilhassa daha ziyade kanuna riayetkâr ve serbestiye layık bir millet olduklarını göstermeleri icap edeceğini söyledi. Ermeni kıtaat kumandanları ve Ermeni militanları, bir kısım katil Ermenilerin icra-yı vahşet etmelerinin bütün Ermeni milletinin namusunu lekeleyeceğini lisan-ı kat'î ile beyan edip, bir kısım Ermeniler Türklerin eski zamanlarının intikamını almakta olduklarını ve fakat mütefekkir Ermenilerin buna mani olmağa pek ziyade çalıştıklarını ve bunun için kat'î tedbirlerin ittihazını tezekkür ve mevki -i icraya vaz edeceklerini söylediler.

Bundan bir müddet sonra Erzincan'da Ermenilerin Türkleri katliamı havadisi vasıl oldu. Bunun tafsilatını bizzat Başkumandan Odişelidze'nin ağzından işittim

44 ERZURUM'DA ERMENİ MEZALİMİNE ŞAHİT RUS YARBAYI TWERDO KHLEBOF'UN HATIRALARI

ki bervec-i âfîdir: Kıtâl, Doktor ve Müteahhid tarafından tertip edilmiş.

Yani her halde eşkıya tarafından tertip edilmemiştir. Bu Ermenilerin isimlerini suret-i kat'iyede bilmediğim için burada zikredemeyeceğim. Her türlü müdafaa mahrum ve silahsız sekizyüzden fazla Türk itlaf edilmiştir. Büyük çukurlar açılmış ve bir çok Türk bu çukurların başına sevk olunup hayvan gibi boğazlanmış ve bu çukurlara doldurulmuş, herhangi bir Ermeni sayarmış: “Yetmiş mi oldu? On kişi daha alır kes” deyince on kişi daha keserler. Çukura atıp üzerine toprak doldururlarmış. Bizzat müteahhit eğlenmek için seksen kişi kadar biçareleri bir eve doldurup kapıdan çıkarlarken birer birer kafalarını parçalamış. Erzincan Kıtalinden sonra mükemmel silahlarla mücehhez Ermeniler Erzurum'a doğru ricata başladılar. Menzil hattını Kürtlerin tasallutundan vikaye için birkaç topla birlikte menzil ile ricata mecbur olan bir Rus Topçu Zabiti bir gün icabat-ı harbiyeden olarak Ermeni Kıtata'ndan bazısını mevziye sokmak istemiş, muntazam harb etmek Ermenilerin hoşuna gitmediğinden, bir gece Rus zabitleri evlerinde uyurlarken evleriyle birlikte yakmak istemişler, evi tutuşturmuşlar.

Rus zabitleri pek güçlkle yangından kurtulmuşlar, çoğunun eşyası kâmilen yanmıştır. Erzincan'dan Erzurum'a ricat eden Ermeni eşkıya süvarileri, yolları üzerine rast gelen İslam köylerini ahalisiyle birlikte mahvetmişlerdir. Menzildeki arabaları ve topçu cephanesini sevk ve nakl etmek üzere silahsız ve muti ahaliden, Kürtlerden kira ile arabacılar tutulmuştu. Bunlar Erzurum'a yaklaştıkça yollarda Rus zabitanının evlerine girdikleri zamanlardan bilistifade, Ermeniler bu Kürtleri öldürmeye başlamışlar. Dışarıdaki feryadı işitip, imdat için dışarıya çıkan Rus zabitleri Kürtleri vikaye için müdafaa edince aynı akıbete kendileri de duçar olacakları tehdidiyle ve silahla mukabele görmüşlerdir. Bu kıtal hayvanca ve vahşetle icra olunuyordu.

Erzurum şehrinde Rus Topçu Zabitan Gazinosu'nda Topçu Mülazımı (Midivani) şöyle bir vakanın şahidi olduğunu alenen beyan etmiştir: “Bir Ermeni, arabacıardan bir Kürt'ü öldürmek için vurmuş ve fakat Kürt henüz ölmemiş sırt üstü düşmüş, Ermeni elindeki sopayı can çekişen Kürtün ağzına sokmak istemiş, dişleri kilitlemiş olduğundan sopayı ağzına sokamayan Ermeni, Kürt'ün karnını tekmeleme tekmeleme öldürmüş”.

Ilıca kasabasında firar edemeyen Türklerin kâffesi katl edilmiş olduğunu ve kör baltalarla enselerinden kesilmiş bir çok çocuk cenazeleri gördüğünü, bizzat (Odişelidze) söyledi.

Ilıca Kıtâl'inden üç hafta sonra Şubat'ın 26'sında oradan avdet eden Kaymakam (Garyaznof) müşahadatını bervec-i âfî hikâye etti.

“Köylere giden yollarda azası tahrip edilmiş bir çok cenazelere rast gelmiş, her geçen Ermeni bir kere küfür eder ve tükürürmüş.

12 ile 15 Sajen* murabba'ındaki cami avlusunda iki arşın irtifaında cenaze

* Uzunluk ölçü birimi

yığılmıştı. Bunların arasında her yaşta kadın, erkek, çoluk çocuk ve ihtiyarlar vardı. Kadın cenazelerinde cebren taarruz asarı pek ayan bir halde idi. Bir çok kadın ve kızların mahall-i tenassüllerine tüfek fişengi sokulmuştu. Ermeni Kıtaatı nezdinde telefon hizmetini ifa eden Ermeni kızlarından bir ikisini Kaymakam Garyaznof camii avlusuna davet etmiş ve Ermeni marifetlerini görüp iftihar etmelerini makâm-ı serzenişte teklif etmiş ve götürmüş, o hali gördükleri zaman müteessir olacaklarına bilakis meserretle gülmeye başlamaları, nefretle karışık hayretini mucib olmuş ve pek çok müteessir olan Garyaznof bunları tazir ve tekdir etmeye başlamış ve Ermenilerin hatta kadın bile olsalar en alçak ve vahşi bir millet olduklarını ve harp etmiş ve nice faciayı görmüş bir zabitanın bile tüylerini ürperten bu vahşet levhası karşısında talim ve terbiye ve mektep görmüş genç kızların meserretle gülmeleri buna delildir”, deyince bir parçacık sıkılmak lüzumunu derhatır eden kızlar, sinirlerinin gevşemesinden güldüklerini ileri sürmüşlerse de efkâr-ı hunharanelerini tevil edememişlerdir.

Alaca Menzil Kumandanlığı müteahhidi olan bir Ermeni 27 Şubat'ta (12 Mart) Alaca'da yapılan vahşet hakkında şöyle hikaye etti: “Ermeniler bir kadını canlı olduğu halde duvara çivilemişler, sonra kalbini oyup başının üstüne asmışlar!”

Erzurum'da birinci büyük kıtale 7 Şubat'ta (20 Şubat) teşebbüs etmişler. Şimdi söylendiğine göre; topçu neferleri sokaklarda ahaliden (270) kişiyi yakalamışlar, bunları kâmilen soyduktan sonra maksad-ı ma'lumu tatmin için hepsini kışlanın hamamına doldurmuşlar. Bizzat benim son derece gayretim semeresiyle bunlardan ancak sağ kalan yüz kişi kurtulmuştur. Diğerleri güya benim meseleye ancak vukufum dolayısıyla neferler tarafından evvelce salıverilmiş olduğunu söylediler. Bu işin mürettibi topçu kıtaatlarına merbut piyade Ermeniler arasında zabıt vekili Karagodayef isminde bir vahşi olduğu anlaşıldı. Bugün sokaklarda birkaç Türk katledilmiş.

12 Şubat'ta (25 Şubat) Erzurum Şimendüfer İstasyonu'nda bir takım Ermeniler gayr-i müsellahtır muti Müslüman ahaliden on kişiden fazlasını kurşuna dizmişler. Bunları müdafaa ve muhafaza etmek teşebbüsünde bulunan Rus zabıtlarını ölümle tehdit etmişlerdir. Bu esnada hiç kabahatsiz bir Türkü öldürdüğünden dolayı bir Ermeni'yi hapsedmişim. Umum Kumandan Divan-ı Harb teşkilini emretmişti. Eski kanun mucibince cinayet icra edenler idam edilecekti. Ermeni zabıtlardan birisi bu mevkuf olan Ermeni, cinayetin cezası olarak salb edilebileceğini söylediğini söylediği zaman mevkuf Ermeni hiddetlenmiş bir Türk için bir Ermeni asıldığı nerede görülmüş! diye bağırarak, Erzurum'da Ermeniler Türk pazarını yakmağa başladılar.

17 Şubat'ta (2 Mart) Topçu Alayı'nın mıntıkası dahilinde Tepeköy'ün bütünü ahalisi kadın, erkek, çoluk çocuk kâffeten katledilmiş olduğunu işittim. Aynı günde Antranik Erzurum'a geldiğinde bu katliamdan bahsederek faillerinin meydana çıkarılmasını söyledim. Ne netice çıktığı henüz malum olamadı.

Antranik Topçu Zabitanı Gazinosu'nda umum müvacehesinde zabt-ı rabtın

46 ERZURUM'DA ERMENİ MEZALİMİNE ŞAHİT RUS YARBAYI TWERDO KHLEBOF'UN HATIRALARI

teessüs edeceğini vad'etti. Fakat icraat vaad şeklinde kaldı. Halbuki Zakafkas Hükümeti tarafından bilhassa zabt-ı rabtın teessüsü için Antranik ile Doktor (Zavriyef) Erzurum'a gönderilmişlerdi. Şehirde bir dereceye kadar gürültü azaldı. Sükkanı sağ kalmayan köylerde de bittabi sükûn hasıl oldu. Harekat- ı harbiye, Osmanlıların Ilıca'ya doğru geldiklerini gösterince Erzurum şehrinde Ermeniler tarafından Türk ahali tevkifine tekrar başlanıldı. Bilhassa 25-26 Şubat'ta (10-11 Mart) tevkifler göze çarpacak dereceye çıktı. 26-27 (11-12 Mart) gecesi Ermeniler Rus zabitlerini aldatarak katliam yapıp Türk askerinin korkusundan kendileri de firar ettiler. Katliam tesadüfi olmayıp bittertip evvelce tevkif edilenlerle hepsi tamamen yakalanıp badehu birer birer katledilmiştir ki, o gece katledilenlerin yekûnu üçbine balığ olduğu yine Ermeniler tarafından iftiharla söylemişti. Müdafî Ermeniler o kadar az idi ki, iki topla, bin beş yüz mevcuttan ibaret.

Türk askerine karşı duramayıp kaçtılar, fakat yalnız bu gece zarfında yaptıkları katl, pek çoktur. Katliamın önüne geçmek tamamen Ermenilerin ileri gelenlerinin elinde idi. Binaenaleyh katliamda yalnız eşkıya değil, mütefekkir Ermeniler de medhaldardır. Ermenilerin aşağı tabakası, ileri gelenlere bilhassa içinde bazı temayüz etmişlerin evlerine son derece müfidir. Benim alayımın zabitanı kâmilen Rus olduğu halde efradı hemen kâmilen Ermeni idi. Elimizde bunlara karşı hiçbir kuvvet olmadığı halde emirlerimizi daima infaz ettirebildik. Bu efrad hiçbir zaman alenen cinayete tasaddi edemedi. Hatta katliam gecesi alayın nakliyesinin bulunduğu kışlada yalnız bir Rus zabiti nöbetçi olduğu halde Seyis Kürtlerden hiçbirisi katlolunmamıştır. Şayan-ı dikkattir ki, silahsız Kürd seyisler yalnız kırk kişiden ibaret olup bunların etrafında bulunan Ermeni topçu neferatı yüzlerce olduğu halde hiçbir Müslüman'ın burnu kanamamıştır.

Bilâtefrik bütün Ermeni mütefekkirlerinin cinayette medhaldar olduklarını iddia etmek istemiyorum. Hayır, bu halin muvaffik olmadığını Ermenilerin tuttuğu yolun çıkmaz olduğunu itiraf eden Ermeni mütefekkirlerine rast geldim. Hatta yalnız kavlen değil, fiilen kıtale mümanaatta bulunan bazı Ermeni mütefekkirleri de görülmüştür. Ancak bunlar ekseriyet arasında pek ekalliyette kalıyorlar. Bunlar da Ermeni mefkuresine muhalif addolunarak ekserisi Ermeni vahşilerinin nazarında daima mahkûr bulunmuşlardır. Bazıları da sureta cinayet aleyhinde görünerek hakikatte gizlice kıtal imkânında heman icrada kusur etmemişlerdir.

Bazıları sükûtu ihtiyar eder, bazıları da Rusların serzenişlerine karşı: "Siz Rus'sunuz, hiçbir zaman Ermeni milletinin mefkûresini anlayamazsınız!" derlerdi. Vicdan azabı nedir bilmezler. İnsanların vicdanı, kıymetdar elmas gibi lekesiz yaratılmıştır, lekesiz kalmalıdır.

Türklerin katlinden dolayı vaki olan tekdir ve serzenişlere bazı Ermeniler de şu yolda cevap vermişlerdir: "Türkler de Ermenileri imha için böyle hareket etmiyorlar mı? Yaptığımız intikamdan başka nedir?"

Vukuat-ı anife Ermeni milletinin ve Ermeni mütefekkirlerinin mefkûrelerini pek âşikar surette gösterir. Hiç kimse, olan vuku'atı olmamış bir hale koyamaz.

Ermeniler rüzgar ektiler, fakat rüzgar ekenin fırtına biçeceğini unuttular.

**Erzurum Deveboynu Mevazi-i Muvakkat
Kumandan Vekili ve İkinci Erzurum İstihkâm Topçu Alayı
Kumandanı Esîr-i Harb Kaymakam Twerdo
Khlebof**

16 Nisan 1918 Erzurum

*3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya Yüzbaşı İvan Gokilaviç Pilyat
tarafından gönderilen mazruf mektubun tercümesidir:*

17 Nisan 1918

Erzurum

Saadetlü Efendim Hazretleri,

Rusya Sahra Topçusu'nun yegâne mümessili sıfatıyla Rus zabiterine karşı gösterdiğiniz lütuftan dolayı teşekküratımı takdim ederim. Birinci Kolordu Kumandanı'nın size haber verdiği Yüzbaşı (Pilyat) ismini derhatır buyurmanızı rica ile tasaddie ictisar ediyorum.

Ben, Şubat ibtidalarında 12 kıta seri ateşli sahra ve cebel toplarıyla makineli tüfenkleri Erzurum Cemiyet-i Hayriye Reisi (Sidof) Efendiye Erzurum'da Ermeni Mezalimini itfa (söndürme) için emirlerine amade ve hizmette bulunmayı teklif eden iki Rus topçusundan biriyim. O zaman Yedinci Kafkas Cebel Topçu Taburu Kumandanı olduğumdan Ermenileri Erzurum'dan cebren çıkardıktan sonra Odişelidze'nin muvafakatiyle Erzurum istirdadında harb edilmemesini temin etmek için Osmanlı Kıtaatı'yla anlaşılabilceğine emin idim. Türk Kıtaatı'yla harbetmek Odişelidze'nin plânında yok idi. Fakat talî başka türlü hükmünü icra etti. Sidof, Türkleri vaktiyle teslim edemedi. Kıyam zuhûra gelmedi. Sidof'la Yüzbaşı Vekili (Yermulof)'un itlaf edilmiş olmalarından korkuyorum. Ben, Ermenilerin taharriyatından kendimi saklayabildim ve Cenab-ı Hakk'a çok şükür ki, Ermenilere değil, Türklere esir oldum. Rus ordusunun cepheden dağıldığı günden itibaren hiçbir Türk'e hiçbir vechile zararım dokunmadığından şu naciz hizmetime mukabil memleketim olan Ukrayna'daki Kiyef'de ailemin nezdine gidebilmek üzere esaretten kurtulmaklığımı rica etmek cesaretinde bulunamam. Bunun vakt-i merhunu geldiği zaman bizzat emredersiniz. Ancak birkaç seneden

48 **ERZURUM'DA ERMENİ MEZALİMİNE ŞAHİT RUS YARBAYI
TWERDO KHLEBOF'UN HATIRALARI**

beri beni görmeyen ve altı aya karib benden mektup alamayan aileme yazdığım meľuf mektubun (Kiyef) şehrine gönderilmesine müsaade buyurmanızı rica ederim. Çünkü ailem şimdi hayatta bulunmadığıma hükmederek me'yus bulunuyorlar. Ben de ailemin yegane vesilesi bulunuyorum. Benden başka kendilerini besleyecek kimseleri yoktur. Mektubumu göndermeye müsaade buyurursanız bir aileyi yeniden canlandırarak ve beni de bahtiyar edip ilelebet minnettar bendeniz (kulunuz) kılacaksınız. Kemal-i hürmetle müteşekkir.

Yüzbaşı

İvan Gokilaviç Pilyat